

ივანე ჯავახიშვილის სახელობის თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის
საქართველოს ისტორიის ინსტიტუტის შრომები. სპეციალური გამოშვება:
დავით აღმაშენებელი და მისი ეპოქა.
თბილისი. 2012

გიორგი ოთხმეზური

დავით აღმაშენებლის ეპოქის ეპიგრაფიკული ძეგლები

დავით IV-ის ეპოქა გამორჩეულია ჩვენი ქვეყნის ისტორიაში. დაბეჯითებით შეიძლება ითქვას, რომ არც ერთი ასპექტი „აღმაშენებელი“ მეფის მოღვაწეობისა არ დარჩენილა მეცნიერთა ყურადღების მიღმა. „დიდი“ მეფის მოღვაწეობისადმი მიძღვნილ მონოგრაფიებსა თუ სამეცნიერო სტატიებში, ცალკეულ პუბლიკაციებში აისახა ის ეპიგრაფიკული ძეგლებიც, რომლებიც უშუალოდ დავითის მეფობის პერიოდშია შექმნილი ან მის სახელთანაა დაკავშირებული.

დავით აღმაშენებლის ეპოქის ეპიგრაფიკული ძეგლებიდან ყველაზე ადრეულია (და ასევე პირველი, სადაც დავითი მეფის რანგშია გამოსახული) ატენის სიონის დას. აფსიდის ჩრდ. კალთაზე წარმოდგენილი ქტიტორთა მწკრივი, თანმხლები განმარტებითი ასომთავრული წარწერებით. მიუხედავად იმისა, რომ მოხატულობა დაზიანებულია და წარწერებიც მხოლოდ ფრაგმენტულად იკითხება, მათმა სტილისტურმა და პალეოგრაფიულმა ანალიზმა შესაძლებლობა მისცა მეცლევრებს წარმოდგენილ სიუჟეტში ამოეკითხათ დავითის მეფობის დასაწყისში შექმნილი რეალური შინაპოლიტიკური ვითარება და ზუსტად განესაზღვრათ მისი შესრულების დრო.

ქტიტორთა რიგში პირველ ადგილზე, დავით აღმაშენებლის წინ, არსენ მწიგნობართუხუცესის, ხოლო ამ რიგის ბოლოს (VI და VII) გიორგი II-ისა და მისი მეუღლის გამოსახვა 1089 წლის სახელმწიფო გადატრიალების შედეგად განსაზღვრული რეგლამენტაციის გამომხატველია. დავითის ახალგაზრდულ ასაკს ხაზს უსვამს მეფის პორტრეტის უწვერულვაშო ჭაბუკის სახით გამოსახვა.

აღნიშნულ კომპოზიციაში IV ადგილზე წარმოდგენილია სუმბატ აშოტის ძე, მისი გამოსახულების თანმხლები ასომთავრული წარწერა სრულად იკითხება: „სუმბატ ძე აშოტისი | | სუმბატ შემოწირა ბოტინატი“. სუმბატი ბაგრატიონთა იმ შტოს წარმომადგენელია, რომლებიც ტრადიციულად მამფალის ტიტულს ატარებდნენ და რომელთა მფლობელობაშიც იყო ატენი X ს-მდე, ხოლო ატენის სიონი კი – საგვარეულო საძვალე. ატენის სიონშია დაკრძალული სუმბატ აშოტის ძის მოსახელე და მოგვარე, აშოტ კეკელას ძე სუმბატი (+885).

X ს-ის II ნახევრიდან ატენის ხეობა ბაღვაშთა¹ გამგებლობაშია. მათი მფლობელობის დამადასტურებელი იურიდიული ძეგლია ატენის მცირე გუმბათიანი ეკლესიის საამაშენებლო წარწერა რატი ერისთავისა, ლიპარიტ ერისთავის ძისა, „რომელმაც აღაშენა ესე სახლი ღმრთისად და ბჭეი ცათად, წმინდაი ეკლესიად, სალოცველად სულისა მათისა“.² დავით აღმაშენებლის მეფობამდე გაგრძელდა ბაღვაშთა ერისთავობა. დავითის მიერ ლიპარიტ ბაღვაშის შეპყრობის (1094 წ.) შემდეგ შეიძლებოდა მხოლოდ სუმბატ აშოტის ძისთვის სამემკვიდრეო დომენის დაბრუნება და ქტიტორთა მწკრივში მისი გამოსახვა. როგორც დადგენილია, ატენის სიონის აღნიშნული მოხატულობა სტილისტური თვალსაზრისით წინ უსწრებს იფრარის (1096 წ.) მოხატულობას. ამის მიხედვით, ატენის სიონის „მოხატულობის საერთო პროგრამაში ჩართული“ ეს ქტიტორთა გამოსახულებები თარიღდება 1094-1096 წწ-ით.³

ბაღვაშთა საგვარეულო მონასტრის კაცხის (ისტორიული არგვეთი, ჭიათურის რ-ნი) სამხრეთის მინაშენის, ეკედერის წარწერაში გიორგი II-ისა და დავით აღმაშენებლის თანამედროვე, კლდეკარის ერისთავთა ფეოდალური სახლის მანდილოსანი წარმომადგენელია მოხსენიებული: „ჩუფალო შეეწიე მონასა ღმრთისასა, დღესა განკითხვისასა, ივანე ერისთავთა-ერისთავისა ასულსა ცხორებას, ამენ“.⁴

ცხორება || ცხოვრება გავრცელებული სახელი იყო საქართველოში. ეს სახელი ერქვა აღნიშნულ წარწერაში დასახელებულ ცხორებას დიდ ბებიას, ბაგრატ IV-ის მოწინააღმდეგე ლიპარიტ ლიპარიტის-ძის დედას, მოხსენიებულს შვილის დაკვეთით, კალიგრაფ გაბრიელ კოტას მიერ გადაწერილ შესანიშნავ ხელნაწერთა ანდერძ-მოსახსენებლებში.⁵

წარწერა პალეოგრაფიული ნიშნებით (კიდურწაისრული დამწერლობა) XI ს-ს განეკუთვნება, ხოლო ისტორიული რეალიების გათვალისწინებით მისი ქრონოლოგიური ჩარჩოები შესაძლებელია საუკუნის ბოლო მეოთხედით

¹ ბაღვა – გლეჯა. დაწვთ ხოკა; ბაღვაში – სახლი სულმწარისა. სულხან-საბა ორბელიანი. ლექსიკონი ქართული. I. ი. აბულაძის გამოც. თბ. 1991, გვ. 97. ეპითეტი „ბაღვაში“, გვარის ფორმით, კლდეკარის ერისთავებს, როგორც ჩანს, დაუმკვიდრდათ დავითის ისტორიკოსის სიტყვების შედეგად: „ესრეთ დასრულდა სახლი ბაღვივაშთა, სახლი განმამწარებელთა“. დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი. ცხოვრება მეფეთ-მეფისა დავითისი. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ყაუხჩიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955, გვ. 326.

² ქართული წარწერების კორპუსები. I. ლაპიდარული წარწერები. აღმოსავლეთ და სამხრეთ საქართველო (V-X სს.). შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ნ. შოშიაშვილმა. თბ. 1980. №109, გვ. 201-203.

³ ქართული წარწერების კორპუსი. III. ფრესკული წარწერები. I. ატენის სიონი. გამოსაცემად მოამზადეს. გამოკვლევა და საძიებლები დაურთეს გ. აბრამიშვილმა და ზ. ალექსიძემ. თბ. 1989, გვ. 26-31. წარმოდგენილი მასალა ემყარება აღნიშნულ გამოცემას.

⁴ ქართული წარწერების კორპუსი. II. ლაპიდარული წარწერები. დასავლეთ საქართველოს წარწერები. ნაკ. I. (IX-XIII სს.). შეადგინა და გამოსაცემად მოამზადა ვ. სილოგავამ. თბ. 1980. №77, გვ. 89.

⁵ ვ. სილოგავა. ბაღვაშთა ფეოდალური სახლის მემორიალური წიგნები და მათი ანდერძ-მოსახსენებლები. კრებ.: „Dedicatio“. თბ. 2001, გვ. 251. 282 შენ. 58.

შემოიფარგლოს. 1074 წ., ფარცხისის ბრძოლის წინ თურქ-სელჩუკთა სულ-თანმა მალიქ-შაჰმა შეიპყრა „ივანე თავითა, ცოლითა და შვილისშვილითა, და ყოვლითა აზნაურთა დედაწულითა“.⁶ ამ ფაქტს დავითის ისტორიკოსიც ადასტურებს.⁷ ამის შემდეგ ივანე საერთოდ აღარ იხსენიება წყაროებში. ცხოვრებას კლდეკარიდან (ბაღვაშთა ძირითადი სამყოფელი) ძველ საგვარეულო მამულში, არგვეთში გადასვლა, ერისთავთ-ერისთავ ივანეს პოლიტიკური ასპარეზიდან გაქრობის (თუ გარდაცვალების) შემდეგაა სავარაუდებელი. წარწერის შესრულების ზედა ზღვრად პირობითად შეიძლება მივიჩნიოთ 1103 წ., როდესაც „დასრულდა სახლი ბაღვივაშთა“.⁸

დავით აღმაშენებლის მოწინააღმდეგე კიდევ ერთი დიდი ფეოდალური სახლის, აბულეთისძეთა საგვარეულოს წარმომადგენლის, მოდისტოს ეპისკოპოსის სახელია დაფიქსირებული ეპიგრაფიკულ ძეგლში. რკონის ღვთისმშობლის ეკლესიის დას. ფასადზე, დას. სარკმლის თავზე ამოკვეთილია 4-სტრიქონიანი წარწერა:⁹

1. წმიდაო ღმრთისმშობელო, შეიწირე მოდისტო –
2. ზისგან, ორთავე სამხრონი* სარ-
3. კმელთა ზედათი** მისგან შეი-
4. კაზმა***. ამინ

* სამხრო – ერთი რომელიმე მხარი შენობისა, ეკლესიის მინაშენი.

** ზედათი – ერთი ნაპირი; სარკმლის ზედათი – სარკმლის ზედა ნაწილი, სარკმლის სათაური.

*** შეკაზმვა – მორთულობა.

პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით წარწერა შესრულებულია XI-XII საუკუნეებისთვის დამახასიათებელი ნუსხურიდან მხედრულზე გარდამავალი დამწერლობით, ე.წ. მრგვლოვანი ნუსხა-ხუცურიით.¹⁰ მოდისტოსის დასახელება წარწერას XI ს-ის 80-იანი - 1103 წწ-ით ათარიღებს (დავით აღმაშენებლის „ანდერძის“¹¹ მონაცემების მიხედვით დადგენილი ქრონოლოგია ძაგან და მოდისტოს აბულეთისძეთა შესახებ: ურთიერთობა ცენტრალურ ხელისუფლე-

⁶ მატიანე ქართლისა. ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ჯაუხნიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955, გვ. 315-316.

⁷ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი, ქართლის ცხოვრება. ტექსტი დადგენილი ყველა ძირითადი ხელნაწერის მიხედვით სიმონ ჯაუხნიშვილის მიერ. ტ. I. თბ. 1955, გვ. 318.

⁸ რ. მეტრეველი. დავით IV აღმაშენებელი. თბ. 1986, გვ. 74-85.

⁹ გ. ოთხმეხური. ქართული ფეოდალური საგვარეულოების ისტორიიდან (აბაზასძე-მარილელი-აბულეთისძე). თბ. 2006. დანართი 2. გვ 37-39.

¹⁰ ივ. ჯავახიშვილი. ქართული დამწერლობათმცოდნეობა ანუ პალეოგრაფია. თხზულებანი. ტ. IX. თბ. 1996, გვ. 226-127, 188-191.

¹¹ ანდერძი დავით მეფისა მღვიმისადმი. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. I. IX-XIII სს. შეადგინეს და გამოსაცემად მოამზადეს თ. ენუქიძემ. ვ. სილოგავამ. ნ. შოშიაშვილმა. თბ. 1984. №8, გვ. 52-59.

ბასთან გიორგი II-ისა და დავითის თანამოსაყდრეობის პერიოდში (1085-1089 წწ.) – ამ ფეოდალური სახლის დამხობა (1103 წ.) დავით მეფის მიერ).¹²

საინტერესოა, რამ განაპირობა წილკნელი ეპისკოპოსის მოდისტოსის ზრუნვა რკონის მონასტრისადმი. იყო ეს უბრალოდ ყურადღების გამოჩენა სხვა ეპარქიის ტაძრისადმი (შეიძლება სტუმრობის დროს გამოჩენილი), თუ მიზანმიმართული მოქმედება იმ რეგიონში თავისი გავლენის გასავრცელებლად. ძაგანის და მოდისტოსის მოღვაწეობა გვაფიქრებინებს, რომ მეორე ვარაუდი უნდა იყოს მართებული. „მოდისტოს-წინა-უკმო მღვდელთ-მოძღუარისა“ მიერ სხვადასხვა ეკლესიები იყო მიტაცებული. ამავე დროს მისმა ძმამ, ძაგანმა – „მძალერებით ღმრთისაცა არამრიდმან“ მცხეთის, წილკნისა და შიომღვიმის მამულები „დაიმჭირვა“. ¹³ „ფავნელის დაწერილისა“¹⁴ და გიორგი II-ის 1073 წლის სიგელის მიხედვით,¹⁵ შიომღვიმის მონასტერს მამულები ჰქონდა შიდა ქართლში და მათ შორის მდ. თეძმის ხეობაში (გავაზი, ცხავერი, ცხირეთი...). რკონის მონასტერი კი სწორედ თეძმის ხეობაში მდებარეობს. როგორც ჩანს, მოდისტოსის „ზრუნვა“ რკონის ხელში ჩაგდებას ისახავდა მიზნად.

დავით აღმაშენებლის საგარეო პოლიტიკა დიდი სიფრთხილითა და წინდახედულებით გამოირჩეოდა. მხოლოდ მას მერე შეუწყვიტა თურქ-სელჩუკთა სულთანს ხარაჯა (1099 წ.),¹⁶ რაც „გამოვიდეს ფრანგნი (ჯვაროსნები), აღიდეს იერუსალემი და ანტიოქია“ და, ამავე დროს, „შეწევნითა ღმრთისათა მოეშენა ქუეყანა ქართლისა, განძლიერდა დავით და განამრავლნა სპანი“. ¹⁷ ამ გამოწვევის უპასუხოდ დატოვების, კახეთ-ჰერეთის შემოერთებისა და ერწუხის ბრძოლაში (1104 წ.) გამარჯვების მიუხედავად, დავითს ერთი წუთით არ მოუდუნებია ყურადღება. სელჩუკთა წინააღმდეგ შარვანსა და ბიზანტიას დაუკავშირდა. სამოკავშირეო ხელშეკრულებები პოლიტიკური ქორწინებებით იქნა განმტკიცებული. „მასვე წელსა“¹⁸ ასული თვსი კატა გაგზავნა საბერძნეთს სძლად ბერძენთა მეფისად, რამეთუ პირველ ამისსა პირმშო ასული თვსი თამარი გაგზავნა დედოფლად შარვანისა,¹⁹ რათა ვითარცა ორნი მნათობნი – ერთი აღმოსავლეთს, ხოლო მეორე დასავლეთს – ცისკროვან ჰყოფ-

¹² რ. მეტრეველი. დავით IV აღმაშენებელი, გვ. 88-1003; ა. გოგოლაძე დავით აღმაშენებლის ანდერძი შიომღვიმისადმი. თბ. 2001, გვ. 139-159.

¹³ ანდერძი დავით მეფისა მღვიმისადმი. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. I, გვ. 54. 57.

¹⁴ დაწერილი ფავნელისა მღვიმისადმი. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. I. №1, გვ. 16-19

¹⁵ 1073 წ. სიგელი გიორგი მეფისა მღვიმისადმი. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. I. საბ. №6.

¹⁶ რ. მეტრეველი. დავით IV აღმაშენებელი, გვ. 80-84.

¹⁷ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი, გვ. 325-326.

¹⁸ 1116 წ. ივულისხმება სელჩუკთა ტაოდან განდევნა – „ქრონიკონი იყო სამას ოცდათექუსმეტი“. იქვე, გვ. 333.

¹⁹ 1105-1106 წწ. ნ. ასათიანი. საქართველო-შარვანის პოლიტიკური ურთიერთობა XII საუკუნეში. კრ.: XII ს-ის საქართველოს ისტორიის საკითხები. თბ. 1969, გვ. 26-29.

დნენ სფეროსა, მამისაგან მიმღებელნი მზეებრთა შარავანდედთანი“.²⁰

იერუსალიმის პატრიარქ დოსითეოსს 1659 წ. მოქვის ტაძრის ინტერიერში ამოუკითხავს ბერძნულ ენაზე შესრულებული წარწერა: „მოიხატა იმპერატორ ალექსი კომნენის და დავით აფხაზთა მეფის დროს“. აკად. თ. ყაუხჩიშვილი წარწერას ალექსი კომნენის (1081-1118 წწ.) და დავით აღმაშენებლის (1089-1125 წწ.) მეფობის თანმხვედრი წლებით ათარიღებს – 1089-1118 წწ.; თუმცა კატეგორიულად აღნიშნავს, რომ ალექსი კომნენი არ შეიძლება ყოფილიყო წარწერაში დასახელებული, რადგან საქართველოს გაერთიანების შემდეგ ჩვენს ტერიტორიაზე დაცულ ეპიგრაფიკულ ძეგლებში არსად გვხვდება ბერძენთა (ბიზანტიელი) მეფეების მოხსენიება, რომ დოსითეოსმა, როგორც ბერძენმა, თვითონ დაუმატა იმპერატორის სახელი ამოკითხულ წარწერას.²¹

ვფიქრობ, უსაფუძვლოა, ეკვს შეტანა დოსითეოსის ცნობის სიმართლეში. დავით აღმაშენებლისა და ალექსი კომნენოსის დამძახლება (კატას გათხოვება ალექსის ვაჟზე), სწორედაც რომ საპირისპიროს მიუთითებს. აღნიშნული წარწერა, ჩემი აზრით, ამ ქორწინების, 1116 წლის ახლო დროით უნდა დათარიღდეს.

ქვეყნის ცენტრალიზაციისა და გარეშე მტრებთან ბრძოლის პარალელურად, დავით აღმაშენებელი ფართო აღმშენებლობით და კულტურულ-საგანმანათლებლო მოღვაწეობასაც ეწეოდა. მისი ბრძანებით აღმართული ქართული ხუროთმოძღვრების უბრწყინვალესი ძეგლები, გელათისა და შიომღვიმის მონასტრები განათლებისა და მწიგნობრობის მძლავრი ცენტრებიც

²⁰ დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი, გვ. 34: თამარი შემდეგ დაქვრივდა და სამშობლოში დაბრუნდა. 1152 წ. მან თიღვაში (ყორნისის რ-ნი) ააგო მიძინების ეკლსია, სადაც მონაზვნად აღიკვეცა. ეკლესიის პატრონიკეს შესასვლელი კარის ზევითა, საგანგებოდ გაფორმებული ტიშანის არეზე ამოღარულია 12-სტრიქონიანი ასომთავრული წარწერა. ტექსტი გაშიფრა აკად. ა. შანიძემ. რომელმაც წარწერაში აღმოაჩინა ალექსის – იამბიკოს წყობა: „ქმნილებამან რად აქად სოფლისამან სხვსად მიიღოს დაწყება ყოფადისად მოქმედებითა შენს ზედა ჯვარცუმულისა ქრისტეს ღმრთისადთა. რომლის მიმართ ჟამსა მას შემწე მექმენ მსახურსა შენსა თამარს“. ლ. რჩეულიშვილი. თიღვა. შარვანის დედოფლის თამარის აღმშენებლობა. თბ. 1960.

²¹ აღნიშნული წარწერა, ისევე როგორც მოქვის ეპიგრაფიკა, მთლიანად განადგურებულია. შემორჩენილია მხოლოდ ერთი ლაპიდარული წარწერის ფოტონეგატივი – გრიგოლ მოქველი მთავარეპისკოპოსის მოსახსენებელი, XII ს. თედო ჟორდანია 1902 წ. გახეთ „ივერიაში“ (№92) წერდა: „აფხაზეთის უკანასკნელი მთავრის დროს განახლებულ. ან უკეთ რომ ვთქვათ, გაფუჭებულ მოქვის ტაძარში, უჩინონი გახდნენ ქართული წარწერანი. ქართულის მოძულეთა და უმეცართა ბუკით და ნაღართ გამოაცხადეს, ვითომ მოქვის ტაძარი ქართული ხელოვნება არ იყოს. ვითომ აფხაზეთში ქართული კულტურის გავლენა არ ყოფილიყოს. ამისთანა გვამნი ქართულ წარწერას თუ სადმე მოიხელთებდნენ, ჰშლიდნენ, რყვნიდნენ და კედლებზე ჯდაბნიდნენ ბერძნულ წარწერათა“. აღნიშნულ საკითხზე იხ. ლ. ახალაძე. აფხაზეთის ეპიგრაფიკა, როგორც საისტორიო წყარო. I. თბ. 2005, გვ. 110-113. სამწუხაროდ, ისტორია მეორდება. თ. ჟორდანიას მიერ საუკუნეზე მეტი ხნის წინ დახატული შემზარავი სურათი აბსოლუტური სიზუსტით მიესადაგება აფხაზეთში ამჟამად არსებულ ვითარებას. უნდა აღინიშნოს, რომ მოქმედი პირებიც „იგივენი“ არიან.

იყო დაარსების დღიდან. ნარატიულ და დოკუმენტურ წყაროებში ხაზგასმულია დავითის ზრუნვა ეკლესია-მონასტრებისადმი. ამის დამადასტურებელი ფაქტები ეპიგრაფიკულმა ძეგლებმაც შემოგვინახა.

კახეთ-ჰერეთის ერთიანი ქართული სამეფოს იურისდიქციაში შემოყვანის უმაღლესი საამშენებლო სამუშაოები ჩატარდა კახეთის უპირველეს სალოცავში, ალავერდის საკათედრო ტაძარში. ტაძრის საკურთხეველში მოთავსებული, საღებავით შესრულებული, ერთ დროს ვრცელი ასომთავრული წარწერის აღბეჭდვა სპეციალური ფოტოგრაფირებით – ულტრაიისფერი და ინფრაწითელი სხივების გამოყენებით გახდა შესაძლებელი (ფოტოგრაფი ი. გილგენდორფი). წარწერის გადარჩენილი ტექსტის მონაცემებიდანაც აშკარად ჩანს, თუ რა დიდი მასშტაბის აღმშენებლობა განხორციელდა: ტაძრის „შემკობა“ და სარკმელთა „გამოჭოლვა“, „გუმბადის“ აშენება, საკურთხეველის წინამდებარე ჯვრის აღმართვა, მგალობელთათვის ქორედის აშენება, სახლების მშენებლობა...

წარწერაში „მეფეთა-მეფე დავითის“ და „მამისა მათისა გიორგის“ მოხსენიება განსაზღვრავს მისი შესრულების დროს: 1104-1112 წწ. (ერწუხის ბრძოლა – გიორგი II-ის გარდაცვალება).²²

გიორგი II-სა და დავით IV-ის მიერ იშხნის ტაძრისათვის სოფ. ლოზნის შეწირულების ფაქტია დაფიქსირებული ამ ეკლესიის 1155 წლის ფრესკულ წარწერაში.²³

სახეითი ხელოვნების განვითარების მაღალ დონეს მიუთითებს „მეფის მხატვრის“ თანამდებობის არსებობა საქართველოს სამეფო კარზე. შეიძლება გარკვეული ტრადიცია თუ მემკვიდრეობითობა დავინახოთ IV ს-ის „მხატვართ-უხუცესისა“ (სამთავროს ბერძნული წარწერა) და დავითის თანამედროვე „მეფის მხატვრის“ თანამდებობებს შორის. მეფის მხატვარი „თევდორე სვანეთში იყო მიწვეული ეკლესიების მოსახატად და შესამკობად“.

„წახელითა ღმრთისაჲთა მოიხატა და შეიმკო წმინდაჲ ესე

ეკლესიაჲ... სადიდებლად და სალოცველად ამის კვეისა

აზნაურთა... კელითა თევდორე მეფის მხატვრისაჲთა...“

(სამივე წარწერის ტექსტობრივი კონსტრუქცია, ფაქტობრივად, იდენტურია).

აღნიშნულია იფრარის მთავარანგელოზთა (1096 წ.), კალას წმ. კვირიკესა და ივლიტას (1111 წ.) და ნაკიფარის წმ. გიორგის (1130 წ.) ეკლესიათა ფრესკულ ქტიტორულ წარწერებში.

ამასთანავე, თევდორეს მხატვრობის კომპოზიციებს – ბიბლიური სიუჟეტის (იფრარი), წმ. კვირიკესა და წმ. ივლიტას წამების (კალა) და წმ. გიორ-

²² ვ. სილოგავა. XII ს-ის ქტიტორული წარწერის ფრაგმენტი ალავერდის ტაძრის საკურთხეველში დავით აღმაშენებლის მოხსენიებით. ჟურნ.: „მაცნე“. ენისა და ლიტერატურის სერია. №4. თბ. 1992, გვ. 83-92.

²³ ე. თაყაიშვილი. 1917 წლის არქეოლოგიური ექპედიცია სამხრეთ საქართველოში. თბ. 1960, გვ. 25-27.

გის წამების (ნაკიფარი) – ახლავს ვრცელი განმარტებითი წარწერები.²⁴

სვანეთში, მიქაელ მაღლაკელის მიერ 1140 წელს მოხატული მაცხვარი-შის ეკლესიის (ფრესკული წარწერა მოთავსებულია ჩრდ. კედელზე: „მოიხატა საყდარი ესე მეფობასა დემეტრესა წელსა იე. ჰელითა მიქაელ მაღლაკელისათა“) ჩრდ. კედელზე უნიკალური ფერწერული კომპოზიციისა წარმოდგენილი – დემეტრე I-ის (1125-1156 წწ.) მეფედ კურთხევის სცენა; ერისთავები ხმალს აბამენ მეფეს, ანგელოზი კი გვირგვინს ადგამს თავზე. მეფის ნიშნის გარშემო და ერთ-ერთი ერისთავის მხრებს ზემოთ განმარტებითი ასომთავრული წარწერაა მოთავსებული: „დემეტრე მეფესა კრმალსა აბმენ დავითისას, ერისთავნი“.²⁵

წარწერის მონაცემებს, შეიძლება ითქვას, გადამწყვეტი მნიშვნელობა ენიჭება საქართველოში არსებული მეფედ კურთხევის წესის დასადგენად. ამჟამად ჩვენს ხელთ არსებული წყაროების მონაცემთა გათვალისწინებით, ვფიქრობ, ეჭვს არ უნდა იწვევდეს ის ფაქტი, რომ ტახტის მემკვიდრის თანამოსაყდრედ კურთხევა არათუ ტრადიცია, არამედ დაკანონებული წესი იყო, ერთიანი ქართული ფეოდალური მონარქიის ჩამოყალიბებიდანვე დადგენილი. წყაროების მონაცემებით აშკარად იკვეთება თანამოსაყდრეობის უწყვეტი ჯაჭვი XI-XIII სს-ის მთელ სიგრძეზე (ბაგრატ III-დან მოყოლებული, ვიდრე დავით VI ნარინის და მისი ძის ჩათვლით).²⁶

რაც შეეხება თანამოსაყდრედ ერთხელ უკვე ნაკურთხის, ერთმმართველობის დაწყებისას ხელმეორედ კურთხევის საკითხს, ვფიქრობ, გასაზიარებელია თვალსაზრისი, რომ ესეც დაკანონებული წესი იყო, რომელიც შემდგომ შეცვალა თამარ მეფემ.²⁷ მაცხარიშის მოხატულობა ერთ-ერთი ძირითადი არგუმენტია (რა თქმა უნდა, სხვა რეალიების გათვალისწინებით) საკითხის ამგვარი გადაწყვეტისათვის.

დავითის სახელთანაა დაკავშირებული ქართული ეროვნული თვითშეგნების ამაღლების მნიშვნელოვანი მომენტი, რაც მის ტიტულატურაში აისახა: ქართველ მეფე-მთავართათვის ყოველთვის სასურველი და საძიებელი იყო ბიზანტიური საკარისკაცო ტიტულები. დავით აღმაშენებელიც ატარებდა ბიზანტიურ საკარისკაცო ტიტულებს უფლისწულობისა თუ თანამოსაყდრეობის პერიოდში,²⁸ მაგრამ შემდეგ ყველა ისინი უარყო, როგორც თავისი მდგომარეობის

²⁴ სვანეთის წერილობითი ძეგლები. II. ეპიგრაფიკული ძეგლები. ტექსტები გამოსაცემად მოამზადა, გამოკვლევები და სამეცნიერო-საცნობარო აპარატი დაურთო ვ. სილოგავამ. თბ. 1988, გვ. 39-41, 70-74.

²⁵ სვანეთის წერილობითი ძეგლები. II, გვ. 75-76.

²⁶ ყველა ეს წყარო, თავმოყრილი და განხილული იხ. მ. ლორთქიფანიძე, თანამოსაყდრეობის საკითხისათვის საქართველოში. კრებ.: ახლო აღმოსავლეთი და საქართველო. IV. თბ. 2005, გვ. 147-151.

²⁷ მ. ლორთქიფანიძე, თანამოსაყდრეობის საკითხისათვის საქართველოში.

²⁸ მაგ.: გიორგი II-ის სიგელში, რომელიც დავითის დაბადების წელსაა (1073 წ.) გაცემული, ის უკვე კურაპალატის ტიტულით მოიხსენიება. იხ. ქართული ისტორიული საბუთების კორპუსი. I. №6, გვ. 46.

რეობისათვის დამამცირებელი.²⁹ დავით აღმაშენებლის სააღმშენებლო ჯვარზე ამოკვეთილია ასომთავრული წარწერა: „პატიოსანო ჯვარო! ადიდე უძლეველი აფხაზთა და ქართველთა, რანთა, კახთა და სომეხთ მეფე დავით“.³⁰ დავითის დროს ჩაყარა საფუძველი საქართველოს მეფეთა საბოლოოდ ჩამოყალიბებულ ტიტულატურას: „მეფე აფხაზთა, ქართველთა, რანთა, კახთა, სომეხთა, შარვანშა და შაჰანშა“. მართალია, დავით აღმაშენებელი „შარვანშა და შაჰანშა“-დ წყაროებში არ მოიხსენიება, მაგრამ ეს ტიტულებიც მის დროს უნდა იყოს დამკვიდრებული.

ანისის სამეფოცა და შარვანიც, როგორც ცნობილია, დავით აღმაშენებლის მიერ იქნა შემოერთებული, მაგრამ ეს მისი მეფობის დასასრულს, 1124 წელს მოხდა, რის გამოც წყაროებში ასახვა ვერ ჰპოვა.³¹

დავით აღმაშენებლის მოღვაწეობის მწვერვალი, გაერთიანებული, გაძლიერებული და განათლებული საქართველოს სიმბოლო, „ვითარცა მეორე ცაჲ გარდაართხა ტაძარი ყოვლად წმიდისა და უფროსად კურთხეულისა დედისა ღმრთისა, რაბამ რამე აღმატებული ყოველთა წინანდელთა ქმნულთა... რომელიცა აწ წინამდებარე არს ყოვლისა აღმოსავალისა მეორედ იერუსალიმად, სასწავლოდ ყოვლისა კეთილისად, მოძღურად სწავლულებისად, სხუად ათინად... **ხოლო სახელი მისი გელათი**“.³²

გელათის აკადემიას მოძღვართ-მოძღვარი ხელმძღვანელობდა, რომელიც თავისი უფლებებით მონასტრის წინამძღვარზე მაღლა იდგა. „ხელმწიფის კარის გარიგების“ მიხედვით, გელათის მოძღვართ-მოძღვარს „ორთავე კათალიკოსთა“ (სრულიად საქართველოს კათალიკოს-პატრიარქი და აფხაზეთის ანუ დასავლეთ საქართველოს კათალიკოსი) და მწიგნობართუხუცეს-ტყონდიდელის სწორი პატივი აქვს მინიჭებული.³³

იერუსალიმში დაცული ერთი ხელნაწერის ანდერძში მოხსენიებულია დავითის თანამედროვე, გელათის მოძღვართ-მოძღვარი ანტონი გოდობრელი: „ქრისტე ღმერთო, მფლობელო ყოველთაო, შეუნდგენ ყოველნი ცოდვანი დიდისა მონასტრისა ბერსა მოძღუართ-მოძღუარსა ანტონი გოდობრელს. ესე წიგნი საწოლის მწიგნობრობასა მისსა შინა დაეწერინა“.³⁴

ანტონი გოდობრელი ყოფილა ჯერ საწოლის მწიგნობარი, ხოლო შემდეგ „დიდისა მონასტრისა“ მოძღვართ-მოძღვარი, რაც ცხადია, გელათის

²⁹ ივ. ჯავახიშვილი. ქართველი ერის ისტორია. II. თბ. 1948, გვ. 303.

³⁰ დ. კაპანაძე. ქართული ნუმიზმატიკის სიახლეები. კავკასიის ხალხთა ისტორიის საკითხები. თბ. 1966, გვ. 64.

³¹ ამ საკითხზე იხ. მ. ლორთქიფანიძე. საქართველო XI საუკუნის ბოლოსა და XII ს-ის I მეოთხედში. დავით IV აღმაშენებელი. საქართველოს ისტორიის ნარკვევები. ტ. III. თბ. 1979, გვ. 254-257.

³² დავით აღმაშენებლის ისტორიკოსი, გვ. 329-331.

³³ ხელმწიფის კარის გარიგება. მუხლი 23. ე. თაყაიშვილის გამოცემა. თბ. 1920, გვ. 13.

³⁴ ნ. მარი. იერუსალიმის ქართულ ხელნაწერთა მოკლე აღწერილობა. თბ. 1955, გვ. 49.

მოძღვართმოძღვრობას ნიშნავს.³⁵

საწოლის მწიგნობარყოფილი და გელათის მოძღვართ-მოძღვარი ანტონი გოდობრელი იყო დასავლეთ საქართველოს დიდი საერისთავო სახლის შვილი. მისი წინაპრები ქორეთის (1000 წ.) და სავანის (1046 წ.) ლაპიდარულ წარწერებში არიან მოხსენიებულნი. მათგან საქართველოს ისტორიაში ცნობილია 1021 წელს შირიმნის ბრძოლაში დაღუპული ხურსი ერისთავი. ანტონი გოდობრელის დიდი ბებია მარიამი „დეოფალი“, ხოლო პაპა გიორგი – ერისთავთ ერისთავია. თვითონ ანტონი გოდობრელი და მისი ძმები დარკვეთის ეკლესიის საამშენებლო წარწერაში არიან დასახელებულნი: „წმიდაო გიორგი მთავარმოწამეო, შეიწყალენ მონანი შენნი, შვილნი გოლიათისნი: ანტონი გოდობრელი, ლიპარიტ და კვირიკე, რომელთა აგიშენეს წმიდაჲ ესე ეკლესიაჲ; შემწე იყავ“.

როგორც წარწერიდან ჩანს, გოლიათი გარდაცვლილია (გოლიათის გარდაცვალებას დარკვეთის ეკლესიაზე ამოკაწრული ორი ნუსხური გრაფიტიც ადასტურებს: „ქრისტე შეიწყალე გოლიათი; ქრისტე შეუნდე გოლიათსა“) და საგვარეულოს უფროსი ანტონი გოდობრელია. ძმებს შორის პირველადგილზე მისი დასახელება სწორედ ამის დამადასტურებელია. წარწერა საინტერესოა პალეოგრაფიული თვალსაზრისითაც. დარკვეთის წარწერები (აღნიშნული საამშენებლო და კიდევ ოთხი ლაპიდარული) ერთ-ერთი იშვიათი ნიმუშია (თუ ერთადერთი არა) XI ს-ის დასასრულის ან XI-XII სს-ის მიჯნის (სწორედ ამ დროს არის სავარაუდებელი 1046 წელს სავანის წარწერაში დასახელებული მოქმედი ერისთავის შვილიშვილების, ანტონი გოდობრელისა და მისი ძმების მოღვაწეობის ხანა) რელიეფური დამწერლობით

³⁵ ი. ანთელავა, დავით IV აღმაშენებლის ისტორიკოსის ვინაობისათვის. იხ. მისივე, საქართველოს საისტორიო წყაროთმცოდნეობითი ძიებანი. თბ. 2002, გვ. 249-256; ავტორის აზრით, საწოლის მწიგნობარყოფილი და მოძღვართმოძღვარი ანტონი გოდობრელი იყო ავტორი დავით აღმაშენებლის „ცხოვრებისა“, შემდგენი 1123/1124 წწ. ანდერძისა და შესაძლოა, რუის-ურბნისის კრების „ძეგლისწერისა“. ბ-ნ ი. ანთელავას მოსაზრების ძირითადი არგუმენტია ანტონ გოდობრელის საწოლის მწიგნობრობა, ანუ ის თანამდებობა, რომლის მფლობელიც მუდამ თან ახლდა მეფეს, ხელი მიუწვდებოდა სახელმწიფოს მმართველობით სტრუქტურაზე, ჩახედული იყო მიმდინარე პოლიტიკურ და სამხედრო ადმინისტრაციულ საქმიანობაში. როგორც ცნობილია, ამ საკითხებზე ქართულ ისტორიოგრაფიაში სხვადასხვა მოსაზრებები არსებობს (იხ. ე. გაბიძაშვილი. რუის-ურბნისის კრების ძეგლისწერა. თბ. 1978, გვ. 29-72; ა. გოგოლაძე. დავით აღმაშენებლის ანდერძი შიომღვიმისადმი, გვ. 120-138), რომელთა განხილვის ადგილი, ცხადია, აქ არ არის. შევნიშნავთ მხოლოდ, რომ ი. ანთელავას არგუმენტაციას, ჩემი აზრით, სერიოზული სუსტი მხარე აქვს. კერძოდ, თუ ანტონ გოდობრელი გელათის პირველი მოძღვართმოძღვარი იყო, მაშინ საწოლის მწიგნობრის ჯელი მას მხოლოდ 1106 წლამდე შეიძლებოდა სჭეროდა. ამ შემთხვევაში კი, 1106 წლიდან ის უკვე ვეღარ იქნებოდა დეტალურად გარკვეული „მიმდინარე პოლიტიკურ და სამხედრო ადმინისტრაციულ საქმიანობაში“ და მეფის პირად ცხოვრებაში. ბ-ნ ი. ანთელავას თვალსაზრისის გაზიარების შემთხვევაში ისიც უნდა დავუშვათ, რომ ანტონი გოდობრელი მეფესთან გამორჩეულად დაახლოებული პირი იყო და, რაც მთავარია, მისი მოძღვართ-მოძღვრობა დავითის გარდაცვალებამდე გაგრძელდა, რისი დამადასტურებელი ფაქტებიც ნამდვილად არ მოიპოვება.

შესრულებული ეპიგრაფიკული ძეგლისა.³⁶

გელათის მთავარი, ღვთისმშობლის სახელობის ტაძრის ჩრდ. კედელზე აღმოსავლეთიდან დასავლეთით წარმოდგენილია ქტიტორთა ჯგუფური პორტრეტი. რიგის დასაწყისში გამოხატულია დავით აღმაშენებელი, შემდეგ XVI ს-ის მოღვაწეები: აფხაზეთის (დას. საქართველოს) კათალიკოსი ევდემონ ჩხეტიძე, იმერეთის მეფე, გელათის „მეორედ აღმაშენებელი“ ბაგრატ III (1510-1565 წწ.) და მისი ოჯახის წევრები: დედოფალი ელენე, მათი ვაჟი გიორგი II მეუღლით, დედოფალ რუსუდანითურთ და მეფისწული ბაგრატ.

დავით აღმაშენებელი, ისე როგორც სხვა პირები, მთელი ტანით არის წარმოდგენილი. მეფეს მარჯვენა ხელში გრაგნილი უჭირავს, ხოლო მარცხენაში – ღვთისმშობლის ტაძრის მოდელი. დავითის გამოსახულებას ახლავს ასომთავრული წარწერა: დავით დიდი, მეფეთა შორის წარჩინებული, აღმაშენებელი, საუკუნოდმცა არს ხსენებაჲ მისი. ამინ“. პორტრეტი შესრულებულია XVI ს-ში, მაგრამ, როგორც ჩანს, დავით მეფის თავდაპირველი პორტრეტის ნაცვლად. ამას ადასტურებს დავითის პორტრეტის განსხვავებული ზომა და პოზა გვიანდელ ქტიტორებთან შედარებით. როგორც ცნობილია, 1510 წლის 23 ნოემბერს ოსმალებმა გადაწვეს გელათის ტაძარი. როგორც ჩანს, ტაძრის განახლებისას, გამოყენებულ იქნა ძველი ფრესკის შემორჩენილი ნაწილები. რიგის დასაწყისში მეფე დავითის ასახვით XVI ს-ის იმერეთის მეფეებმა გამოხატეს პატივისცემა მონასტრის დამაარსებლისადმი და, ამავე დროს, ხაზი გაუსვეს თავიანთ მემკვიდრეობითობას.³⁷

დავით აღმაშენებლის პორტრეტის განმარტებითი წარწერა პალეოგრაფიული ნიშნების მიხედვით ასევე XVI ს-ით თარიღდება: **ბ, შ** – ზედა რკალი გაკუთხოვნილი; **ი, მ** – განივი ხაზი ზევით აწეული, ერთ შემთხვევაში **მ**-ს ზედა განივი ხაზი მარყუქივით მორკალული, **ნ** – ზედა განივი ხაზი მორკალული და სხვ.

პალეოგრაფიულ ნიშნებთან ერთად, წარწერის გვიანდლობას მიუთითებს დავითის წოდება „აღმაშენებელი“, რომელიც მხოლოდ XV ს-დან გვხვდება.³⁸ მაგრამ, ჩემი აზრით, წარწერაში როგორც პალეოგრაფიული, ისე შინაარსობრივი თვალსაზრისით ფიქსირდება ისეთი მომენტები, რომლებიც დავითის პორტრეტის მსგავსად, თავდაპირველი განმარტებითი წარწერის არსებობასა და განმარტებლის მიერ მის გამოყენებაზე მიგვითითებს. სიტყვაში **დთ** – დავით, **დ** მოცემულია ბოლოებდაქანებული ზედა განივი ხაზით, მსხლისებრი მოყვანილობის მუცელი, ხოლო მუცლისა და ზედა განივი ხა-

³⁶ ქორეთის, სავანის და დარკვეთის წარწერებთან დაკავშირებით იხ. ქართული წარწერების კორპუსი. II. №11. გვ. 39-41. გვ. 60-68.

³⁷ გელათის მონასტრის ისტორია და ფრესკის აღწერილობა იხ. ბ. ლომინაძე, გელათი. თბ. 1955; გელათი – არქიტექტურა, მოზაიკა, ფრესკები. შესავალი წერილი – რ. მეფისაშვილი, თ. ვირსალაძე, თბ. 1982, გვ. 14-15.

³⁸ პირთა ანოტირებული ლექსიკონი. XI-XVII სს-ის ქართული ისტორიული საბუთების მიხედვით. გამოსაცემად მოამზადეს: დ. კლდიაშვილმა, მ. სურგულაძემ, ე. ცაგარეიშვილმა და გ. ჯანდიერმა. ტ. I. თბ. 1991, გვ. 265.

ზის დამაკავშირებელი ყელი – გახსნილი, შეწყვილებული ხაზებით. ასეთი მოყვანილობის დ გვხვდება XII ს-ში (მაგ.: ბეთანიის წარწერებში).³⁹ ფრესკის წარწერაში დ სხვანაირი მოყვანილობისაა: დაქანებული, კიდურწერტილოვანი ზედა განივი ხაზით, მრგვალი მუცლით და მუცლისა და ზედა განივი ხაზის დამაკავშირებელი ერთი ხაზით. ასეთი დ-ც გვხვდება XII ს-ის ეპიგრაფიკულ ძეგლებში (მაგ., მოქვის წარწერა).⁴⁰ ასევე სხვადასხვანაირი მოხაზულობისაა გრაფემა ა. ამავე დროს, დავითის მიმართ გამოყენებულია ტერმინი „დიდი“. ეს წოდება დავითს, როგორც ჩანს, გარდაცვალებისთანავე, უშუალო მემკვიდრეების დროს მიენიჭა. ამას ადასტურებს უბისის სვეტის 1141 წ. საამშენებლო წარწერა სვიმეონ ჭყონდიდლისა: „ჩ მე საწყალობელსა სულითა სკმეონ ჭყონდიდელსა მომემადლა ღმრთისაგან აღშენებად მონასტერი ესე და სუშტიცა ესე, მეფობასა ღმრთისა მიერ გვრგვონოსნისა დიმიტრი მეფეთა-მეფისა, ძისა დიდისა მეფისა დავითისა. ქრონიკონი იყო ტაა, ზედა წელი სარკინოზთაჲ-ფლე“.⁴¹

და ბოლოს, დავით აღმაშენებლის ეპიტაფია გელათში.

დავით მეფე, დიდი, აღმაშენებელი, მისი სურვილისამებრ გელათის შესასვლელში იქნა დაკრძალული:

„ჩ ესე არს განსასვენებელი ჩემი უკუნიითი უკუნისამდე;

ესე მთნავს, აქა დავემკიდრო მე“.⁴²

მხოლოდ მის საფლავზე ფეხის დადგმის შემდეგ შეეძლო მიმსვლელს მონასტერში შესვლა.⁴³ „გალობანი სინანულისანი“ არის ღრმა სინანულის შეგრძნება, ვედრება ღვთისადმი ჩადენილ ცოდვათა მისატევებლად, ხოლო დავითის განსასვენებელი – ცოდვათა აღიარებისა და მონანიების არნახული გამოხატულება.

ამრიგად, როგორც ზემოთ მოყვანილი მასალიდან ჩანს, დავით აღმაშენებლის ეპოქის ეპიგრაფიკული ძეგლების (30-მდე წარწერა) მონაცემები მნიშვნელოვან ცნობებს გვაწვდის დავითის პოლიტიკური, აღმშენებლობითი თუ კულტურული ღონისძიებების შესახებ. აზუსტებს ქართველ მეფეთა ტიტულატურას, თანამოსაყდრეობისა და ხელმეორედ მეფედ კურთხევის საკით-

³⁹ ვ. სილოგავა. ბეთანიის წარწერები. თბ. 1994.

⁴⁰ ქართული წარწერების კორპუსი. II. №170, გვ. 147-148.

⁴¹ ქართული წარწერების კორპუსი. II. №163, გვ. 140-141.

⁴² ქართული წარწერების კორპუსი. II. №162, გვ. 139-140. წარწერის ტექსტი ბიბლიური დავით მეფის ფსალმუნის (131. 14) თავისუფალ გადმოცემას წარმოადგენს. მსგავსი შემთხვევები გვხვდება ქართულ ეპიგრაფიკულ ძეგლებში მაგ.: ვახტანგ V შაჰნავაზის (1658-1675) მეუღლის, როდამ დედოფლის (+1679) ეპიტაფია სვეტიცხოველში ასევე დავითის ფსალმუნის ამ ადგილის თავისუფალ გადმოცემას წარმოადგენს: „...ესე არს განსასვენებელი ჩემი, ამას დავემკიდრე, რამეთუ მთნავს ესე“. იხ. გ. ოთხმეხური. სვეტიცხოველის ეპიგრაფიკა. სვეტიცხოველი – საიუბილეო გამოცემა. თბ. 2010, გვ. 143.

⁴³ წარწერის ამომკვეთელმა, როგორც ჩანს, გაითვალისწინა ეს მომენტი. გრაფემები იმდენად ღრმა კვეთით არის შესრულებული, რომ ცხრასაუკუნოვანი ცვეთის შემდეგაც კი, წარწერის ტექსტმა, ფაქტობრივად დაუზიანებლად მოაღწია დღევანდლამდე.

ხებს, საკუთრივ დავითის წოდებას – „დიდი“, „აღმაშენებელი“; წარმოაჩენს მის პიროვნულ თვისებებს და სხვ. წარწერათა ნაწილი თარიღიანია, ნაწილი კი თარიღდება ვიწრო ქრონოლოგიური ჩარჩოებით, რაც მეტად ღირებულს ხდის მათ პალეოგრაფიული თვალსაზრისით.

Giorgi Otkhmezuri

**EPIGRAPHIC MONUMENTS
OF THE EPOCH OF DAVID THE BUILDER (“AGMASHENEBELI”)**

(Summary)

The epigraphic monuments of the epoch of David the Builder are compiled and examined in the present article. These are the ones produced either during his reign, or – having close connection with his name.

The inscriptions on the monuments such as Atenis Sioni, Katskhi, Rkoni, Lagurka, Mokvi, etc. (around 30 captions in total) encompass all types of epigraphic monuments. Some of them are dated, others fit the narrow chronological margins. This increases their paleographic value.

The inscriptions mentioned above provide good source for determining the problems such as domestic or foreign politics that David the builder had carried on, relations between the state and the church, cultural and economic revival.

Additionally, they provide precise information on the chronology of the titles of the Georgian kings, as well as the epithets of king David – the “Builder” or the “Great”, this way emphasizing his personal virtues.